

ВАСИЛЬ ЛУЧИК МІКРОГІДРОНІМИ І НОРМА

Мікрогідроніми функціонують здебільшого в місцевому мовленні і залишаються лексикографічно не закріпленими. На відміну від відомих і загальноповживаних географічних назв вони не стійкі в повсякденному вживанні, дуже вразливі й мало захищені від впливу негативних явищ, місцевого мовлення. Тому мікрогідроніми, як і мікротопоніми в цілому, належать до найменш уніфікованих назв і потребують нормування в системі ономастичної лексики літературної мови.

Матеріалом дослідження обрані назви водних мікрооб'єктів, що вживаються в говірках Інгуло-Бузького межиріччя Кіровоградщини.

Основні причини появи нелітературних форм у системі мікрогідронімів такі: 1) вплив місцевих та «переселенських» діалектних норм: б. *Окаційки* (с. Червоновершка, Компаніївський (далі: Комп.) р-н); 2) вплив іншомовних елементів та явищ: ст. *Плотина Перва* (с. Чарівне, Бобринецький (далі: Бобр.) р-н). Вплив різних чинників на функціонування нелітературних форм простежується в тій чи іншій мірі на різних рівнях: фонетичному, лексико-семантичному, словотвірному та морфологічному.

Між гідронімами і діалектами встановлюється природний зв'язок, оскільки власні назви органічно входять у систему окремих говірок чи діалектів. До того ж певна частина власних назв виникла із загальних назв-діалектизмів або утворилася на їх базі: наприклад, стр. *Вустя* (с. Розсохуватець, Новоархангельський (далі: Новоарх.) р-н). Найбільш помітним є вплив діалектних особливостей на фонетичне оформлення мікрогідронімів. Серед фонетичних явищ діалектного характеру спостерігається гіперичне «окання», яке полягає в заступленні початкового /а/ через /о/: б. *Окаційки* (с. Червоновершка, Комп. р-н). Хоча подібні приклади й поодинокі в досліджуваному матеріалі, але їх наявність свідчить про те, що перехід початкового /а/ у звук /о/, який спостерігається здавна в східнослов'янських мовах, ще й тепер у степових говірках виявляється як діючий процес. Звертає на себе увагу той факт, що інша балка з такою ж назвою, яка знаходиться на території функціонування середньонадніпрянських говірок, має форму з початковим /а/, що відповідає сучасній літературній нормі: б. *Акаційки* (с. Кам'янка, Новомиргородський (далі: Новомирг.) р-н).

У назвах знайшов відображення такий фонетичний процес, як асиміляція дзвінких перед глухими, яка не характерна для подібних звукосполучень літературної мови: б. *Соло/т/ка* балка (с. Губівка, Комп. р-н). Це теж одна з ознак гідронімів степових говірок.

У мові старих жителів трапляються такі назви, вимова яких супроводжується заміною приголосних, зокрема звук /ф/ передається як /хв/, а звук /н/ як /л/: джерело (далі: дж.) *Хвантал* (с. Березівка, Маловисківський (далі: Маловиск.) р-н), криниця (далі: кр.) *Фантал* (с. Тимофіївка, Новоарх. р-н). Процес заміни /ф/ на /хв/ поширений в основній масі південно-східних діалектів, а також у східнополіських говірках. Проте у місцевих назвах водних мікрооб'єктів цей процес протікає непослідовно: дж. *Фонтан* (с. Кам'янка, Новомирг. р-н), дж. *Фонтан* (с. Рошаївка, Бобр. р-н). Непослідовність заміни /ф/ на /хв/ і відображення цього фонетичного процесу переважно у мові жителів літнього віку свідчить про поступове витіснення місцевих форм мікрогідронімів літературними. Щодо заміщення /н/ звуком /л/, то це явище рідкісне у діалектах української мови: дж. *Фантал* від слова *фонтан* (с. Тимофіївка, Новоарх. р-н), дж. *Хвантал* (с. Березівка, Маловиск. р-н), струмок (далі: стр.) *Терлівська Балка* від Тернова Балка (с. Дружба, Комп. р-н). Воно зафіксоване тільки у названих мікрогідронімах, які функціонують у степових або на межі степових, середньонадніпрянських і подільських говірок. Тому це явище може бути охарактеризованим як результат міждіалектної взаємодії.

У місцевій мікрогідронімії знайшов відображення і такий фонетичний процес, як використання протетичного /й/ перед звуком /а/, зокрема у назві ставка *Океян* (с. Пурпурівка, Новомирг. р-н). Відомо, що тенденція до фонетичного протезування в східнослов'янських

говорах реалізується складно й непослідовно. Тому природно, що використання протетичного /й/ у назвах місцевих гідрооб'єктів має епізодичний характер.

Більш помітно вплив місцевого мовлення позначається на акцентному оформленні мікрогідронімів. Відхилення від літературних норм спостерігається здебільшого в наголошуванні назв з похідною основою: ставок (далі: ст.) *Самарський* (місц. с. Самара, Бобр. р-н), криниця *Андрійцева* (с. Сорочанове, Бобр. р-н). Літературна норма й закономірності відтопонімного словотвору (а серед мікрогідронімів переважають саме відтопонімні утворення) вимагають збереження акцентної моделі твірного слова в структурі похідного: ст. *Паньківський* (с. Панькове, Бобр. р-н), ст. *Мюдівський* (с. Мюдівка, Бобр. р-н), ст. *Копанський* (с. Копанки, Маловиск. р-н). Ця закономірність поширюється і на мікрогідроніми, похідні від інших семантичних груп власних назв, зокрема від антропонімів: кр. *Галкова* (прізвище Галка, с. Жовтневе, Новомирг. р-н), ст. *Літарський* (прізвище Літар, с. Веселівка, Бобр. р-н).

Невідповідність акцентної моделі твірного і похідного слів може бути об'єктивно зумовлена використанням таких словотворчих суфіксів, які регулярно перетягують на себе наголос основи твірного слова. В системі мікрогідронімів до них належить суфікс *-анськ-/-янськ-*: ст. *Розтичанський* (с. Розтичеве, Бобр. р-н), ст. *Приютянський* (с. Приют, Новоукраїнський (далі: Новоукр.) р-н).

Зміна наголосу в похідній назві може бути викликана також дією в східнослов'янських мовах тенденції до перенесення наголосу з периферійних частин слова на його середину: ст. *Ковтунівський* (прізвище Ковтун, с. Водяне, Комп. р-н), ст. *Аннівський* (місц. с. Анновка, Новомирг. р-н). Таке переміщення наголосу відповідає нормам літературної мови. Проте в місцевому мовленні трапляються порушення відповідності акцентної моделі твірного й похідного слів і в тих випадках, коли для цього немає зумовлених закономірностями літературної мови чинників. Найчастіше це спостерігається в назвах з посесивним суфіксом *-ов-, -ів-, -ев-*: балка (далі: б.) *Базганова балка* (прізвище Базган, с. Вербівка, Новоукр. р-н), ст. *Матросівський* (прізвище Матрос, с. Новогорівка, Новоукр. р-н).

Трапляються також назви, наголос у яких перейшов з твірної основи на закінчення похідного слова: ст. *Краснівський* (місц. с. Красне, Комп. р-н), ст. *Грознівський* (с. Грізне, Комп. р-н).

Серед мікрогідронімів з непохідною основою відхилення від акцентних норм літературної мови спостерігається в поодиноких випадках: торфище *Плесá* (с. Мар'янівка, Маловиск. р-н).

На лексичному рівні мікрогідроніми зазнають ненормативних змін здебільшого у зв'язку з міжмовною взаємодією: кр. *Обиці* (сміт. Капітанівка, Новомирг. р-н), ст. *Больничний* (сміт. Голованівськ, Голов. р-н). Практично всі нелітературні назви, що з'явилися в результаті взаємодії мов, є вкрапленням з російської мови: дж. *Родніки* (с. Павлівка, Комп. р-н), ст. *Іскусвенний* (с. Петроострів, Новомирг. р-н), ст. *Первий* (с. Полтавка, Комп. р-н). Виникнення таких назв у переважній більшості не пов'язане з називанням гідрооб'єктів російськомовними жителями, що було б природним на території їх локального поселення чи тимчасового перебування. Подібні мікрогідроніми відображають засміченість місцевої мови нелітературними елементами.

На словотвірному рівні дуже рідко використовуються засоби чи моделі, що нехарактерні для гідронімії літературної мови: ст. *Качатний* (с. Розсохуватка, Маловиск. р-н). Указана назва закріпилася в місцевій мікрогідронімії відносно недавно і з точки зору сучасної норми має не зовсім зрозумілу словотвірну структуру. Назва ставка *Качатний* виникла за тією ознакою, що в ньому «водиться багато качок», тобто географічна назва з похідною основою мотивована загальною назвою *качка, качки*. В літературній мові для утворення прикметників за належністю або відношенням до названої птиці використовується відповідно два суфікси: *-ач-ий* (качачий) та *-ин-ий* (качиний). Щодо форми *качатний*, то вона не фіксується словниками сучасної української мови, як і суфікс *-атн-ий*, який би приєднувався до кореневих морфем іменників. Не трапляється такий формант як активний

словотворчий засіб і в говорах. У зв'язку з цим постає питання щодо походження елемента *-ат-* в структурі мікрогідроніма *Качатний*. Можливо, ця назва виникла на базі твірної основи *качат-* (основа зменшувальної форми множини *качата*) шляхом приєднання до неї продуктивного суфікса *-н-ий*, що вказує в даному випадку на ознаку ставка за його відношенням до птахів (качок чи каченят). У «Словарі української мови» за редакцією Б.Грінченка є слово *качатник* («приміщення для качок»). Очевидно, на певному етапі розвитку мови модель «основа імені на *-ат-/-ят-* зі значенням зменшувальності + ад'єктивний суфікс *-н-ий*» була активною, а сліди її реалізації збереглися у місцевому мовленні.

Перетворення загальних назв на власні інколи призводить до зміни певних можливостей словотворчих морфем у процесі словотворення. Зокрема в українській мові, як і в російській, словотвір прикметників на базі основ загальних назв з кореневим *школ-* обмежується використанням лише суфікса *-н-ий*: *шкільний, дошкільний, загальношкільний* тощо. Проте входження кореня *школ-* у структуру географічної назви сприяє розширенню його комбінаторних можливостей, внаслідок чого у місцевій мікрогідронімії з'являється назва з найпродуктивнішим у відтопонімному словотворі східнослов'янських мов суфіксом *-ськ-ий*: ст. *Агрошкольський* (лісок Агрошкола, с. Новомиколаївка, Новоукр. р-н).

Особливістю місцевої мікрогідронімії є функціонування значної кількості варіантних форм та синонімічних назв: ст. *Миропільський* і *Миропольський* (с. Миропіль, Маловиск. р-н), ст. *Колоський* і *Колосівський* (куток села Колосово, с. Новогорівка, Новоукр. р-н). Головною причиною появи варіантів і синонімічних назв гідрооб'єктів є лексикографічна незакріпленість та усна форма функціонування мікрогідронімів. У зв'язку з цим суттєво ускладнюється процес їх уніфікації та нормування.

Варіантні назви в системі мікрогідронімів спостерігаються на фонетичному, лексичному, словотвірному та морфологічному рівнях. Найбільш поширену групу становлять фонетичні варіанти, які виникають у результаті впливу діалектної вимови або інтерференційних явищ: дж. *Фонтан, Хвантал* (с. Березівка, Маловиск. р-н), ст. *Павловський, Павлівський* (с. Павлівка, Новоукр. р-н).

На лексичному рівні функціонування паралельних назв зумовлюється переважно перейменуванням населених пунктів або наявністю різних мотивів називання стосовно до одного й того ж гідрооб'єкта: ст. *Куцяньський* (від старої назви с. Куца), або *Спаський* (нова назва с. *Спаське*, Маловиск. р-н), ст. *Шмидяньський* (стара назва с. Шмидова, Маловиск. р-н), або *Штани* (за формою).

На словотвірному рівні варіанти мікрогідронімів виникають у результаті утворення паралельних форм на базі одного й того ж слова за допомогою різних засобів чи способів: кр. *Чумацька*, або *Чумаківська* (с. Приют, Новоукр. р-н), *Северінова балка*, або *Северина балка* (с. Глодоси, Новоукр. р-н), ст. *Ковтунівський*, він же *Ковтун* (прізвище Ковтун, с. Водяне, Комп. р-н).

Морфологічні варіанти назв місцевих гідрооб'єктів трапляються в зафіксованому матеріалі дуже рідко, оскільки на граматичному рівні можливість використання паралельних форм значно нижча: ст. *Сорочихи*, або *Сорочиха* (с. Олександрівка, Маловиск. р-н). Наведений приклад відображає природний для ономастичної лексики процес переходу від описових, неморфологізованих способів вираження географічних назв до морфологізованих.

Більшість зафіксованих варіантів співвідноситься між собою як паралельні, подвійні назви чи форми назв. Але ненормативний характер мікрогідронімів у місцевому мовленні інколи призводить до того, що за час свого існування один і той же об'єкт отримує значну кількість назв або різнотипних варіантів: ст. *Логінський*, він же *Логвинова Гребля* (від прізвища Логвинов), він же *Оксентівський* (від імені Оксентій), він же *Жабокряківський* (к.с. Жабокряківка, с. Велика Виска, Маловиск. р-н).

Наявність варіантних назв різних видів — це природний процес розвитку мікрогідронімії як частини лексичного складу мови. Паралельні назви дозволяють чіткіше визначити джерела формування та можливі шляхи подальшого розвитку ономастичної

лексики. Проте мовна практика та закономірності функціонування географічних назв призводять до поступового витіснення з ужитку менш живучих варіантів більш стійкими й продуктивними формами. Цей процес може й повинен регулюватися відповідно до норм літературної мови її носіями, спеціальними довідниками та словниками.